ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: https://doi.org/10.32689/2523-4536/71-3
УДК 332.155:631.584(477)

Беженар І. М.
кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
відділу розвитку підприємництва,
кооперації та агропромислової інтеграції,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Скиба Г. І.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Навчально-науковий Інститут управління, економіки та бізнесу,
«Вищий навчальний заклад
Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Bezhenar Inna
Candidate Sciences (Economics),
Senior Research of the Department of Entrepreneurship,
Cooperation and Agro-industrial Integration,
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»
Skyba Hanna
Candidate Sciences (Economics), Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Accounting and Taxation,
Educational and Scientific Institute of Management, Economics and Business,
"Higher Education Institution Interregional Academy of Personnel Management"

«НІШЕВІ» КУЛЬТУРИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

"NICHE" CULTURES: STATUS, PROBLEMS AND PROSPECTS

У результаті дослідження було проведено вивчення і аналіз актуальних тенденцій і основних особливостей українського ринку нішевих культур, з урахуванням можливостей внутрішнього виробництва і ефективності державної фінансової підтримки. Охарактеризовано виробництво нішевих культур в Україні, розглянуто динаміку експорту та імпорту, проаналізовано держану фінансову підтримку щодо вирощування даних культур і надано їй оцінку. В статті систематизовано проблеми у функціонуванні нішевих культур та надано рекомендації щодо їх вирішення і вирішення. Представлені положення спрямовані на розкриття типових особливостей і найбільш суттєвих проблемних питань вітчизняного ринку нішевих культур, які першочергово потребують уваги з боку органів державної влади, місцевого самоврядування, виробників, експортерів та інших суб'єктів агробізнесу.

Ключові слова: *сільське господарство, виробництво, нішеві культури та нішева продукція, державна фінансова підтримка, торгівля, світовий ринок, ефективність, малі фермерські господарства.*

Small and medium-sized agricultural producers, and especially farms should consider the possibility of growing niche crops. In Ukraine, the cultivation of niche crops is export-oriented due to the lack of processing facilities and a low level of domestic consumption of these products. This leads to issues related to low production volumes, poor product quality, and difficulties in positioning in foreign markets. The cultivation of niche crops can increase the efficiency of agricultural producers and improve the economic situation in rural areas. This can lead to an improvement in food security and the well-being of the country's population. The main characteristics of niche crops are their ability to be produced on small plots of land, high profitability, lack of competition in the market, the "healthy" nature of the products, and a high proportion of intellectual added value. This integrated approach to niche crop cultivation and the development of export potential can lead to synergy and improved performance for producers, as already mentioned. However, they also have negative traits, such as high labor intensity, situational demand, and the need for a transitional period in production reorientation. The aim of the article is to explore current trends and

key features of the domestic niche crop market, taking into account the potential for domestic production and the effectiveness of state financial support. Research Methodology: The following methods were used for the study: theoretical generalization for the analysis of the Ukrainian niche crop market, analysis and synthesis to summarize the reasons hindering the stabilization and development of the industry in conditions of production diversification and export potential, comparative assessment to identify producers by farm size, and graphical and tabular methods for visualizing research results. As a result of the study, an analysis of current trends and key features of the Ukrainian niche crop market was conducted, taking into account the potential for domestic production and the effectiveness of state financial support. Niche crop production in Ukraine was characterized, the dynamics of exports and imports were examined, and an analysis of state financial support for the cultivation of these crops was provided and evaluated. The article systematizes problems in the functioning of niche crops and offers recommendations for their resolution. The presented results are aimed at identifying and disclosing typical features and the most significant issues in the domestic niche crop market that require attention from government authorities, local self-government, producers, exporters, and other stakeholders in agribusiness.

Keywords: *agriculture, production, niche crops and niche products, state financial support, trade, global market, efficiency, small farms.*

Постановка проблеми. Поглиблення дуалізації аграрної економіки України та постійна поляризація між великими та малими виробниками сільськогосподарської продукції змушують останніх активно розвивати виробництво так званих нішевих продуктів, як у рослинництві, так і у тваринництві [12].

Доцільність вирощування нішевих культур підкреслюється тим, що масове виробництво стає невигідним для малих фермерських господарств в Україні, які не можуть конкурувати з великими господарствами, а особливо агрохолдингами у вирощуванні традиційних культур або виробництві традиційної продукції тваринництва, через об'єктивні обмеження.

Тому виробники звертають увагу на нішеві ринки, де можна отримати більші прибутки та знайти перспективні ринки збуту. Цей напрямок розвитку сільського господарства поступово стає ключовим для малих виробників сільськогосподарської продукції.

Розвиток вирощування нішевих культур може також сприяти диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації, підвищенню експорту сільськогосподарської продукції, розширенню зайнятості та підвищенню доходів сільського населення.

Загалом, впровадження нішевих культур у сільському господарстві є важливою відповіддю на зміни клімату і економічну нестабільність сьогодення. Слід зазначити, що в Україні вирощування нішевих культур має експортний характер через відсутність переробної бази і низький рівень культури споживання цих продуктів в країні. Але це призводить до проблем, пов'язаних з малими обсягами виробництва, низькою якістю (порівняно з світовою) продукції та труднощами у позиціонуванні на зовнішніх ринках.

Нішеві культури представляють собою незайнятий або недостатньо освоєний сегмент ринку, де продавець може отримати високий прибуток завдяки низькій конкуренції та високій ціні на продукцію.

Для визначення нішевих культур важливо враховувати такі критерії, як малорозвинений ринок, перевищення попиту над пропозицією, низька конкуренція у виробництві, високі закупівельні ціни та висока дохідність на одиницю площі вирощування. Такі культури є ресурсомісткими та складними для масштабування.

Основними ознаками нішевих культур є їх можливість виробництва на невеликих площах, висока прибутковість, майже відсутність конкуренції на ринку, «здоровий» характер продукції та висока питома частка інтелектуальної складової в доданій вартості. Однак вони також мають негативні риси, такі як висока трудомісткість, ситуативний попит та необхідність перехідного періоду в процесі переорієнтації виробництва.

Широкий спектр можливостей для диверсифікації напрямків сільськогосподарського виробництва на невеликих сільськогосподарських угіддях, який найкраще відповідає умовам більшості фермерських господарств, стає реальним шляхом їхнього розвитку. Усе це робить вирощування нішевих культур важливим напрямком для розвитку сільського господарства в Україні, для малих виробників, особливо фермерських господарств і сільських регіонів.

Однак, масштаби виробництва нішевої сільськогосподарської продукції в Україні наразі дуже обмежені. Виробники нішевої сільськогосподарської продукції переважно розташовані віддалено один від одного та діють на свій страх і ризик. Вони мають обмежену інформацію про успіхи схожих підприємств в інших країнах, іноді те, що колись було важливим напрямком, може перетворитися на традиційний вид виробництва, як це відбулося, наприклад, з лохиною.

Узагальнюючи, можемо констатувати, що головні причини теперішнього стану речей включають брак досвіду українських виробників щодо технології виробництва

і маркетингу, відсутність кооперації, недостатній рівень інформаційно-консультативного обслуговування та низький рівень культури споживання нішевих продуктів, як уже зазначалося. Крім того, відсутня постійна державна підтримка для цього напрямку, яка вкрай необхідна на етапі становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій, а також огляд доступних літературних джерел, що стосуються економіки вирощування нішевих культур та виробництва нішевих продуктів із сільськогосподарської сировини, вказує на важливість цієї галузі для економістів, аграрників, аналітиків і практиків. Дослідники, такі як Арістов В. [1], Кернасюк Ю. [2; 3], Медведюк В. [4], Петрик О. [8], Рубан Н. [9], Сумченко В. та Губін А. [10; 11], Шаповал Б. [14], Черевко І. [12; 13] та інші, зосереджують свою увагу на проблемах і перспективах розвитку цієї сфери сільського господарства. Проте швидкоплинні процеси в економіці потребують постійних досліджень в галузі.

Мета статті. Наше дослідження спрямовувалося на узагальнення основних напрямів розвитку нішевого сільськогосподарського виробництва, як ключового фактора для ефективного зростання малих фермерських господарств та їх фінансової підтримки в умовах дуалізації аграрної економіки в Україні. Мета статті – дослідити актуальні тенденції та ключові особливості вітчизняного ринку нішевих культур з урахуванням можливостей внутрішнього виробництва та проаналізувати ефективність державної фінансової підтримки.

У процесі нашого дослідження були використані матеріали, отримані під час аналізу доступних публікацій, які стосувалися розвитку нішевого сільського господарства.

Основними методами нашого дослідження були: теоретичного узагальнення – для характеристики українського ринку нішевих культур; дедукція та індукція, які використовувалися для пошуку потрібної інформації та її подальшого узагальнення з метою формування висновків; метод монографії був застосований для глибшого вивчення досвіду нішевого господарювання; аналітичний метод допоміг опрацювати інформацію, яку ми отримали з різних джерел, аналізу й синтезу – для узагальнення причин, що заважають стабілізації й розвитку галузі в контексті диверсифікації виробництва та експортного потенціалу; порівняльної оцінки – для виділення виробників з прощею вирощування до 300 га і більше 300 га; графічний і табличний – для повнішої візуалізації результатів проведеного дослідження. Описовий метод був використаний для представлення результатів нашого наукового пошуку та узагальнених висновків дослідження.

Ці методи дозволили нам систематизувати та проаналізувати отриману інформацію, щоб сформувати висновки, які стали основою нашої роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впровадження нішевих культур може підвищити ефективність сільськогосподарських виробників і покращити економічну ситуацію в сільських регіонах. Це може призвести до підвищення якості продовольчої безпеки та рівня добробуту населення країни вцілому.

Для досягнення цих цілей, виробники повинні спрямовувати свою увагу на виробництво продукції, яка має стабільний попит як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках, диверсифікувати свою діяльність шляхом розширення асортименту нішевих культур і збільшення їх частки у виробництві. Такий підхід дозволяє ефективно використовувати земельні та матеріальні ресурси, а також адаптуватися до змін клімату та інших негативних факторів. Усе це робить вирощування нішевих культур важливим напрямком для розвитку сільського господарства в Україні, особливо для малих виробників в сільських регіонах.

Серед потенційних нішевих культур варто відзначити органічні продукти, горіхи, квасолю, прянощі, сорго, нут, горох, сочевицю, гірчицю, льон, коноплі, спельту, спаржу, висівки, конопляну муку, а також продукти на основі лляних насінь і багато інших, та різні ягоди, такі як малина, полуниця, ожина, суниця, чорниця, журавлина. Зауважимо, що навіть така звичайна культура, як кукурудза, може стати нішевою, особливо якщо виробництво солодкої кукурудзи для консервної промисловості ще не розвинуте.

В Україні вже зараз багато нішевих культур вирощують невеликі господарства. Сюди впевнено можна віднести бджолярство, вирощування сорго, прянощів, горіхів, свіжої зелені, часнику та інші напрямки, такі як шафран і інші рідкісні культури.

Також нішевий сектор сільського господарства відображає певну концентрацію на вирощуванні лікарських рослин і енергетичних культур. Постійний попит на лікарські рослини, як внутрішній, так і зовнішній, відкриває нові можливості для фермерів і малих виробників. Ринок цих продуктів ще не настільки конкурентний в Україні, щоб заповнити всі ніші, але збільшений попит за кордоном, особливо в Європі, Азії і Китаї, робить цей сектор особливо привабливим. Зокрема, вирощування цілющих чаїв набуло

популярності в Закарпатті. До оптових споживачів лікарської рослинної сировини можна віднести підприємства харчової промисловості, фармацевтичні компанії та косметичні фірми, що робить цей сектор стійким і високопопитним. Звісно, інвестування в цей бізнес може потребувати певного часу для досягнення прибутку, але на довгостроковий період це може бути дуже прибутковим. Практика показує, що з правильним підходом до вирощування лікарських рослин можна очікувати значних доходів.

У сфері вирощування енергетичних культур, таких як верба, тополя, міскантус, павловнія, світчграс, цукрове сорго, Україна також має значний потенціал. Використання біомаси з них для виробництва енергії може сприяти підвищенню енергетичної незалежності країни. Однак експорт енергетичних культур поки що обмежений високими трансакційними і логістичними витратами.

Ринок продукції вирощування нішевих культур в Україні поступово розвивається, але має великий потенціал для подальшого зростання та експорту.

Згідно з Арістовим В. [1], нішеві культури відрізняються тим, що їх споживає не масовий споживач, тому попит на них обмежений, але цінова еластичність низька, оскільки ціна на нішеві продукти часто перевищує ціну на звичайні, завдяки їхнім якісним характеристикам, таким як смак, букет, корисність та інші.

Важливо також зазначити, що вирощування нішевих культур може бути високозатратним і трудомістким, і масштабування його може бути обмеженим. Ефективність вирощування нішевих культур і створення експортного потенціалу сільськогосподарської продукції малих і середніх виробників суттєво обмежується відсутністю кооперативних зв'язків між ними. Ця відсутність спричиняє низку проблем, таких як брак інформації, консультацій, труднощі з матеріально-технічним забезпеченням та доступом до сучасних технологій. Кооперація між виробниками нішевої продукції може консолідувати їхні зусилля, зокрема у сфері реалізації продукції і виходу на зовнішні ринки.

Загалом, існують різні підходи до ролі нішевих культур в сільському господарстві України, що вимагає більш глибокого аналізу і узагальнення інформації для виробників, щоб вони могли ефективно розвивати цей бізнес. На успіх такого виробництва може впливати і державна підтримка та загальна аграрна політика ЄС, куди Україна прагне інтегруватися.

Проаналізуємо сучасний стан виробництва окремих нішевих культур, експортно-імпортних операцій, цін. Своє дослідження почнемо з площ, з яких було зібрано нішеві культури (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка площ під основними групами нішевих культур в Україні, тис. га

Групи нішевих культур	Роки			
	2010	2015	2018	2020
Зернобобові	371,5	250,6	568,4	350
Олійні	194,05	137,7	92,3	72,3
Лікарські	В.д.	5,07	6,5	4,2
Ефіроолійні	26,16	22,29	4,9	4,0
Ягідні	19,9	19,8	20,2	19,8
Овочеві	В.д.	51,96	57,2	59,6

Джерело: дані Державної служби статистики України [5]

Результати дослідження вказують на те, що протягом 2014–2020 р. в Україні зросло виробництво продукції таких нішевих культур як горох (на 52 %), квасоля (на 70 %), нуту (у 2,3 р.), сочевиці (у 49 р.), амаранту (у 12 р.), гарбуза (на 13 %), ягід (в середньому на 15%), хоча власне за 2020 р. спостерігається певне зниження обсягів виробництва цієї продукції, що пов'язується із впливом пандемії коронавірусу, несприятливими погодними умовами тощо. Тобто, загалом є позитивна тенденція до збільшення площ під нішевими культурами і обсягів виробництва вирощеної на ній продукції. Але темпи динаміки цих тенденцій є надто малі, щоб можна було побачити вже зараз якийсь виразний ефект від такої діяльності в масштабах цілої країни. Він наразі може спостерігатись лише в окремих сільських регіонах, де такі приклади подібної диверсифікації напрямів господарювання вже можуть демонструвати певну ефективність не лише для самих виробників, але й для регіонів, у яких вони розвиваються.

Останні роки 2018–2020 рр. помітна тенденція до поступового збільшення площ під такими культурами, як просо і овес (рис. 1).

Ринок нішевих культур України належить до таких, де пропозиція залежно від культур формується різними категоріями господарств. Зокрема, у 2020 р. сільськогосподарськими підприємствами вироблено жита 66,7%, гречки 54,4%, проса 85,3%, відповідно по виробництву вівсу лідирують господарства населення їх частка складає майже 62% (табл. 2).

За останні три роки площі посівів в Україні (по всіх категоріях господарств):

– жита скоротилися з 148,7 тис. га до 138,5 тис. га або на 10,2 тис. га (на 6,9% перевищує показник 2018 року і на 19,9 % більше, ніж було засіяно під урожай 2019 року);

– вівса збільшилися з 197,2 тис. га до 199,6 тис. га або на 2,4 тис. га (1,2% перевищує

Таблиця 2

Виробництво окремих нішевих культур за категоріями господарств

Назва культур	Господарства усіх категорій				Підприємства				Господарства населення			
	площа посівна уточнена	площа зібрана, тис.га	обсяг виробництва, тис.	урожайність, ц з 1 га зібраної площі	площа посівна уточнена	площа зібрана, тис.га	обсяг виробництва, тис.	урожайність, ц з 1 га зібраної площі	площа посівна уточнена	площа зібрана, тис.га	обсяг виробництва, тис.	урожайність, ц з 1 га зібраної площі
2020												
жито	138,5	137,8	4567,8	33,2	82,6	81,9	3047,2	37,2	55,9	55,9	1520,6	27,3
овес	199,6	199,0	5100,0	25,6	69,5	68,9	1939,4	28,0	130,1	130,1	3160,6	24,3
гречка	83,6	84,1	976,4	11,6	46,0	46,5	531,5	11,4	37,6	37,6	444,9	11,8
просо	159,3	159,1	2560,5	16,1	133,1	132,9	2185,1	16,4	26,2	26,2	375,4	14,4
2019												
жито	115,5	115,4	3346,8	28,9	57,9	57,8	1792,9	31,0	57,6	57,6	1553,9	26,8
овес	182,5	181,9	4220,0	23,2	59,6	59,0	1326,5	22,4	122,9	122,9	2893,5	23,6
гречка	69,1	69,2	850,2	12,3	28,9	29,0	333,1	11,5	40,2	40,2	517,1	12,8
просо	92,2	93,3	1697,3	18,1	67,7	68,8	1307,8	18,9	24,5	24,5	389,5	16,0
2018												
жито	148,7	148,4	3937,8	26,6	85,5	85,2	2294,0	27,0	63,2	63,2	1643,8	26,0
овес	197,2	195,8	4184,6	21,4	73,0	71,6	1378,2	19,2	124,2	124,2	2806,4	22,6
гречка	112,2	113,3	1370,1	12,1	70,8	71,9	825,7	11,4	41,4	41,4	544,4	13,1
просо	54,9	54,8	804,6	14,6	33,0	32,9	519,8	15,7	21,9	21,9	284,8	13,0

Джерело: дані Державної служби статистики України [5]

показник 2018 року і на 9,4% більше, ніж було засіяно під урожай 2019 року);

– гречки скоротилося з 112,2 тис. га до 83,6 га або на 28,6 тис. га (25,5% перевищує показник 2018 року і 21% на більше, ніж було засіяно під урожай 2019 року);

– проса зросли з 54,9 тис. га до 159,3 тис. га або на 104,4 (2,9 раз перевищує показник 2018 року і 72,8% на більше, ніж було засіяно під урожай 2019 року).

Щодо врожайності, помітне збільшення врожайності по всіх вище аналізованих культурах, крім гречки. Така ситуація з гречкою може спричинити і подорожчання цін і загалом дефіцит цього продукту на ринку.

Середня врожайність за 2018–2020 рр. жита складає 29,6 ц/га, вівса – 23,4 ц/га, гречки 12 ц/га, проса 16,3 ц/га.

Валовий збір по всіх нішевих культурах збільшився, окрім гречки:

– жита з 3937,8 тис. ц до 4567,8 тис. ц, або на 16% більше показника 2018 року та на 36,5% перевищує обсяг виробництва в 2019 році;

– вівса з 4148,6 тис. ц до 5100 тис. ц або на 21,9% більше показника 2018 року та на 14,8% перевищує обсяг виробництва в 2019 році;

– гречки скоротилося з 1370,1 тис. ц до 976,4 тис. ц або на 28,7% менше показника 2018 року та на 14,8% перевищує обсяг виробництва в 2019 році;

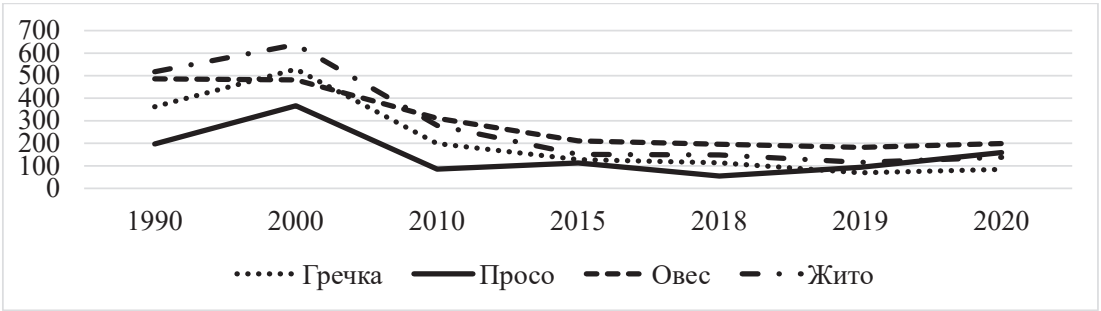

Рис. 1. Площа, з якої зібрано, тис. га

Джерело: дані Державної служби статистики України [5]

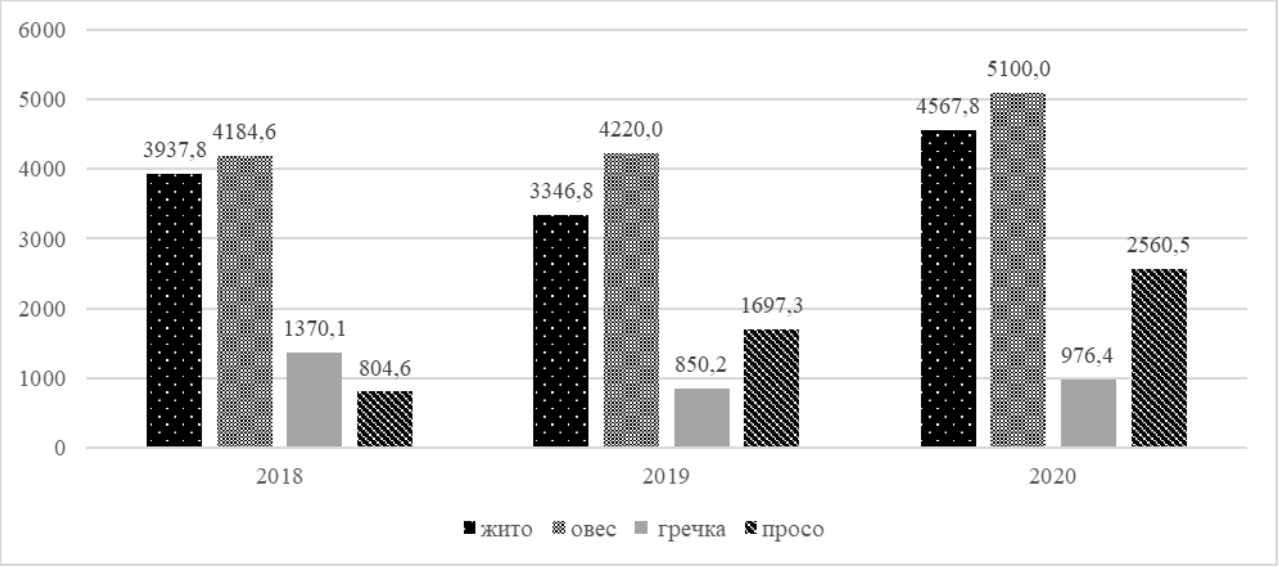

Рис. 2. Динаміка виробництва окремих нішевих культур, тис. т

Джерело: дані Державної служби статистики України [5]

– проса з 804,6 тис. ц до 2560,5 тис. ц або у 2,9 раз. більше показника 2018 року та на 50,9% перевищує обсяг виробництва в 2019 році.

Стосовно динаміки виробництва (рис. 2), то в середньому виробництво жита складає – 3950,8 тис. тонн, вівса – 4501,5 тис. тонн, гречки – 1065,6 тис. тонн, проса – 1687,5 тис. тонн.

Регіональна структура виробництва нішевих культур загалом характеризується усередненими показниками для більшості областей, однак найвищі обсяги виробництва у 2020 р. встановлено для жита у Чернігівській (880,3 тис. ц), Волинській (695,2 тис. ц), Житомирській (629,4 тис. ц) областях, найнижчі – Одеська (7,6 тис. ц), Запорізька (18,5 тис. ц), Чернівецька 28,6 тис. ц. Найбільше вироблено вівсу у Житомирській (932 тис. ц.), Волинській (919,8 тис. ц) та Чернігівській областях (635,9 тис. ц), найменше – Кіровоградській (9 тис. ц), Запорізькій (15,8 тис. ц) областях.

Щодо гречки, то лідерами є Житомирська (178,3 тис. ц), Хмельницька (144,9 тис. ц), Сумська (120,3 тис. ц) області, найменше виробили Запорізька і Чернівецька область (0,8 тис. ц), Луганська (1,8 тис. ц), Одеська (3,4 тис. ц) області.

Проса найбільше вироблено у Харківській (335,3 тис. ц), Чернігівській (229,7 тис. ц), Херсонській (200,9 тис. ц) областях, найнижчі показники – у Тернопільській (4,4 тис. ц) та Львівській (9,7 тис. ц) областях.

Якщо розглядати рентабельність (табл. 3), то можна помітити що рентабельними були всі зазначені вище нішеві культури. Дещо зменшилася рентабельність жита, по інших культурах помітне значне зростання.

Досить високою наразі є рентабельність гречки, що може бути обумовлено високим попитом на гречану крупу на внутрішньому ринку, адже це є базова крупа у кошиках українців.

Важливу роль у функціонуванні українського ринку нішевих культур відіграє експорт та імпорт (табл. 4).

Найбільшого успіху за аналізований період вітчизняні експортери досягли за результатами 2019 р.

Таблиця 3

Рентабельність виробництва окремих нішевих культур, %

Назва культур	2020		2019		2018	
	усі підприємства	фермерські	усі підприємства	фермерські	усі підприємства	фермерські
жито	14,4	27,1	9,9	17,7	25,6	27,3
овес	14,7	22,5	8,8	15,5	-2,2	10,2
гречка	54,7	44,9	6,6	17,9	10,3	14,1
просо	6,1	15,7	20,2	28,4	-17,2	1,5

Джерело: дані Державної служби статистики України [5]

Таблиця 4

Експорт-імпорт нішевими продуктами, 2020 р.

Назва культур	Експорт			Імпорт		
	Кількість, т	Вартість, тис. дол. США	Ціна, дол. США за т	Кількість, т	Вартість, тис. дол. США	Ціна, дол. США за т
2020 р.						
гречка	404,7	268,02	662,27	32225,6	14498,85	449,92
просо	116328,6	29364,38	252,43	22,2	8,04	362,16
жито	4909,1	2566,65	522,84	1858,5	1290,93	694,61
овес	15709,1	3285,75	209,16	760,9	145,79	191,60
2019 р.						
гречка	1209,4	474,24	392,13	14365,47	4481,92	311,99
просо	51608,22	51341,67	994,84	22,02	9,66	438,69
жито	13222	3853	291,41	3001	1195	398,20
овес	9666	2313	239,29	3070	580	188,93
2018 р.						
гречка	733,1	389,9	531,85	11526,8	2307,79	200,21
просо	25280,7	7869,18	311,27	372,9	83,52	223,97
жито	103937	15504	149,17	404	671	1660,89
овес	8088	1764	218,10	729	99	135,80

Джерело: дані Державної служби статистики України [5]

– гречки, коли було продано майже 1209,4 т гречки вартістю 474 тис. дол. США;

– проса було продано 51608,22 т і отримано виручки 51341,67 тис. дол США (незважаючи на те що обсяг експортованого проса найбільшим був у 2020 р., але від його реалізації було отримано значно менше коштів, ніж у 2019 р).

Щодо жита, то його найбільше було продано у 2018 р (103937 т) і отримано 15504 тис. дол. США валютної виручки.

Для експорту вівса був успішним 2020 р., адже було експортовано 15709,1 т і одержано 3285,75 тис. дол. США за його реалізацію.

Аналізуючи експортно-імпортні операції по нішевих продуктах помітно значне перевищення імпорту гречки над експортом у 79,6 раз у 2020 р.. Щодо інших нішевих культур то експорт значно перевищує імпорт, по житу у 2,6 рази, по вівсу 20,6 раз, по просу взагалі у 5237,2 рази.

Експорт проса та вівса стабільно зростає. По гречці та житу у 2019 р. збільшення експорту, у 2020 р. – спад, тобто не простежується чітка тенденція. По імпорту простежується чітка тенденція збільшення обсягів гречки, так у 2020 р. імпортовано у 2,8 раз більше гречки ніж у 2018 р. і у 2,2 рази більше ніж у 2019 р.

З іншого боку, за аналізований період експортна ціна вітчизняної гречки і жита зросла, вівса дещо знизилася і щодо проса варто відмітити стрімке зниження проти 2019 р. майже у 4 рази. На такі коливання мають валив, як зовнішні, так й внутрішні фактори. Так, глобальний ринок характеризується збільшенням обсягів пропозиції, в загальному масиві якої доводиться більше конкурувати не за якістю, а за ціною, поступово її знижуючи.

Слід зауважити, що в Україні ж до цих пір не сформувався ринок нішевої продукції як стабільний бізнес із чіткими правилами гри.

Розглядаючи питання чому вирощування гречки не є таким цікавим, як наприклад пшениці, доходимо до висновку, що виробник пшениці може і в Україні продати за світовими цінами її, а щодо гречки є нюанси. Часто ціна гречки на міжнародному ринку нижча і коли держава імпортує велику кількість дешевої гречки, то і вітчизняні товаровиробники спускають ціну з метою отримати хоч якісь обігові кошти, хоча іноді і за невигідними закупівельними цінами на продукцію.

Розглянемо ціни на окремі нішеві культури табл. 5.

Аналізуючи дані таблиці 5 видно, що ціна гречки дуже нестійка, наприклад за останні два роки помітно збільшення її у 2 рази. Для вівса і жита чітко простежується тенденція збільшення ціни. Щодо проса то помітні коливання то збільшення, то зменшення.

Якщо розглянути ціну гречки у 2020 р. при середньому курсі 27 грн / дол. США то вона складе 538,9 дол./т, що є вищим ніж ціна імпорту, але нижчим ніж ціна експорту.

Для більш детальнішої картини розглянемо ще обсяг та середню ціну досліджуваних нішевих культур на підприємствах, що займаються її зберіганням і переробленням (табл. 6).

Таблиця 5

Середні ціни продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами, грн /т

Назва культур	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Гречка	9098,3	13106,8	10490,8	5827,8	7158,7	14550,8
Просо	3315,8	3195,5	3634,0	7700,2	6929,5	5974,6
Овес	2065,4	2821,4	3301,5	3906,1	4305,6	4649,6
Жито	2222,4	2950,4	3106,4	3205,5	4276,8	4594,3

Джерело: дані Державної служби статистики України [5]

Таблиця 6

Наявність та надходження гречки на підприємства, що займаються її зберіганням і переробленням

Назва культур	Куплено з початку року, т						Середня ціна купівлі, грн/т					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Гречка	36606	30842	34226	44681	56915	41353	9186,5	13345,3	10090,0	5668,5	7594,2	13668,5
Просо	13690	12279	19281	10039	7354	12078	3643,1	3103,9	3743,2	7825,0	7205,0	5906,1
Овес	32215	24410	22769	20036	19243	23697	2384,9	3086,0	3762,3	4177,3	4714,6	4993,4
Жито	87627	74765	81823	79891	46249	52389	2359,8	3003,2	3074,0	3156,0	4521,2	4746,4

Джерело: дані Державної служби статистики України [5]

З даних таблиці 6 бачимо, що середні ціни купівлі вівса та жита на переробку дещо вищі ніж реалізаційні, на гречку значно нижчі, на просо майже на рівні.

Наступним кроком нашого дослідження є аналіз державної підтримки нішевих культур. Аграрії, які вирощували нішеві культури у 2021 р. передбачалося отримають з державного бюджету фінансову підтримку у вигляді субсидії на площу оброблюваних угідь під вирощуванням окремих нішевих культур, а саме: гречки, жита, проса та вівса.

Для державної підтримки виробництва нішевих культур Міністерством аграрної політики у 2021 році передбачено було виділення 50 млн грн.

Бюджетні кошти спрямовані для заохочення сільгоспвиробників до збільшення обсягів площ посіву, обсягів виробництва, рентабельності, розвитку суміжних ринків (насіння, переробка), покращення продовольчої безпеки та доступності для кінцевого споживача через зменшення цін нішевих культур (гречку, просо, жито та овес) [6].

Отримувачами коштів можуть бути сільськогосподарські товаровиробники – юридичні особи, незалежно від організаційно-правової форми та форми власності та фізичні особи – підприємці, які не мають порушених справ про банкрутство, не перебувають в стадії ліквідації, не мають протерміновану заборгованість по податках більш як шість місяців [6].

Субсидії сільгоспвиробники передбачалося, що отримуватимуть безповоротно з розрахунку на один гектар оброблюваних угідь, де вирощувалися гречка, жито, просо та овес (за виключенням післяукісних культур). Розмір субсидії становитиме до 5000 гривень на один гектар, але не більше 300 га оброблюваних угідь одним сільгоспвиробником [7].

Отже, дослідимо скільки підприємств вирощують досліджувані нішеві культури

Таблиця 7

Розподіл підприємств за площею з якої зібрано урожай нішевих культур

Назва культур	Площа до 300 га				Площа 300 га і більше			
	Кількість підприємств, одиниць	Зібрана площа, тис. га	Валовий збір, тис. ц	Урожайність, ц/га	Кількість підприємств, одиниць	Зібрана площа, тис. га	Валовий збір, тис. ц	Урожайність, ц/га
Гречка	1327	41,6	471,2	11,3	7	4,9	60,3	12,3
Жито	928	48,9	1744	35,7	65	33	1303,2	39,5
Овес	1673	51,7	1389,1	26,9	35	17,2	550,3	32,0
Просо	1634	90,3	1580,4	17,5	82	42,6	604,7	14,2

Джерело: дані Державної служби статистики України [5]

в розрізі заявлених до 300 га і більше окремо по культурах (табл. 7).

Аналізуючи дані таблиці 7 помітно, що у господарствах з площею більше 300 га дещо вища урожайність гречки і жита, мабуть за рахунок масштабу, але нижча вівса та проса.

Загалом господарств з площею до 300 га нараховується 5562 одиниць. Якщо для розрахунку взяти і поділити кількість виділених грошей на кількість господарств то на одне господарство припадає 8989,6 грн, якщо ж взяти умову що 5000 грн виділяється на 1 га то грошей вистачить на 10 тис. га посівів, а наразі зібрана площа (до 300 га) всього за нішевими культурами складає 232,5 тис. га.

Тобто, можна зробити висновок, що скористатися державною фінансової підтримкою змогли не всі бажаючі виробники, навіть якщо їх площа до 300 га. Однак, започаткування виділення допомоги уже є великим кроком. Вкрай необхідна стабільність і довготриваліть даного процесу, адже вирощування нішевих культур може вирішити проблеми дотримання сівозміни та виснаження ґрунтів, що виникають через їх перенасиченість кількома основними сільськогосподарськими культурами, насичення внутрішнього ринку продукцією власного виробництва та стабілізує цінову ситуацію.

Висновки. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва є важливим процесом для розширення асортименту та ринків збуту продукції, підтримки органічного виробництва та вирощування нішевих культур. Цей підхід може сприяти підвищенню доходів сільського населення та зростанню експорту сільськогосподарської продукції. Дослідження вказує на широкий спектр можливостей для диверсифікації сільськогосподарського виробництва на невеликих площах, що може стати пріоритетним напрямком для розвитку малих фермерських господарств. Ці напрямки розвитку можуть призвести до значного покращення фінансових показників не тільки у короткостроковій перспективі, але також можуть забезпечити стабільну і довгострокову прибутковість пропонуючи нові можливості для росту і розвитку в агробізнесі.

Проте важливо враховувати, що нішева специфіка сільськогосподарських культур може змінюватися з часом, і їх виробництво може перетворитися на традиційний вид господарювання.

Однією з основних проблем, які гальмують розвиток нішевого сільського господарства в Україні, є відсутність необхідного досвіду та обмеженість можливостей його набуття. Виробники нішевої продукції стикаються з труднощами у пошуку і обміні інформацією, а також з високими витратами на імпортне насіння для нішевих культур.

Низький рівень розвитку внутрішнього ринку продукції вирощування нішевих культур зумовлений обмеженими можливостями її внутрішньої переробки і низьким рівнем культури споживання. Ця ситуація змушує виробників нішевої продукції шукати можливості для її експорту за кордон, де попит на цю продукцію зараз практично необмежений. Варто відзначити, що експорт нішевої продукції поступово стає важливим джерелом доходу для виробників і може сприяти економічному розвитку регіонів та держави в цілому. Продукція, яка має нішевий характер, така як мед, плоди, горіхи вже нині знаходить стабільний попит на зовнішніх ринках і може забезпечувати значний обсяг експорту. Таким чином, формування експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур може мати позитивний вплив на економіку країни.

Проте формування експортного потенціалу такої продукції супроводжується певними проблемами. Наразі, обсяги виробництва нішевих культур є невеликими, що ускладнює формування оптових партій для експорту. Також важливими викликами є нестабільність формування та складнощі у просуванні на зовнішні ринки, потреба у налагодженні кооперативних зв'язків, а також потреба у спеціальних складських приміщеннях і передекспортній підготовці продукції.

Однією з важливих умов успішного розвитку нішевого виробництва є кооперація, яка допомагає виробникам консолідувати зусилля та знайти спільний шлях для реалізації та виходу на ринки. Кооперація і спільна діяльність можуть покращити економічний, екологічний і соціальний стан різних сільських регіонів та забезпечити стійкий розвиток. Однак географічні віддаленість виробників і відсутність підтримки з боку держави можуть бути значними перешкодами для розвитку цього напрямку.

Державне регулювання в цьому контексті може сприяти розвитку ресурсного потенціалу підприємств та формуванню стратегій для досягнення ефективних результатів.

Список використаних джерел:

1. Арістов В. Фермери чи агрохолдинги? Оптимальна модель розвитку українського бізнесу. URL: https://kurkul.com/blog/398-fermeri-chi-agroholdingi-optimalna-model-rozvitku-ukrayinskogo-biznesu

2. Кернасюк Ю. Експортний тренд – нішеві культури. *Агробізнес сьогодні*. № 4(299). URL: http://www.agro-business.com.ua/agronomiia-siogodni/2776-eksportnyi-trend-nishevi-kultury.html

3. Кернасюк Ю. Ринок нішевих агрокультур. *Агробізнес сьогодні*. 2018. № 22 (389). С. 12–16.
4. Медведюк В. 2017. Нішеві культури – це «подушка безпеки» для аграріїв. URL: http://agroportal.ua/ua/views/mnenie-eksperta/nishevye-kultury-eto-podushka-bezopasnosti-dlya-agrariev/
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
6. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики і продовольства України. URL: https://minagro.gov.ua/
7. Офіційний сайт Урядового порталу. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/virobniki-krupyanih-kultur-otrimayut-derzhavnu-kompensaciyu-minagropolitiki
8. Петрик О. «Жнива» на равликових полях. *Високий Замок*. 4-10 жовтня 2018. С. 12.
9. Рубан Н. Кому червоне золото? В Україні освоїли технологію вирощування шафрану й діляться досвідом з бажаючими. URL: https://uhbdp.org/ua/1246-komu-chervone-zoloto-v-ukraini-osvoily-tekhnolohiiu-vyroshchuvannia-shafranu-i-diliatsia-dosvidom-z-bazhaiuchymy
10. Сумченко В., Губін А. Математика агробізнесу: вирощування спаржі. URL: https://kurkul.com/blog/584-matematika-agrobiznesu-viroschuvannya-sparji
11. Сумченко В., Губін А. Особливості вирощування спаржі. URL: https://kurkul.com/blog/358-volodimir-ostapenko-osoblivosti-viroschuvannya-sparji
12. Черевко І.В. Ефективність «нішевого» напряму у сільському господарстві України: стан та перспективи. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11. № 3–4. С. 55–66.
13. Черевко І.В. Проблеми і тенденції розвитку нішевого конопляного агробізнесу в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 27. С. 121–125.
14. Шаповал Б. Можливості для експорту нішевих культур: куди варто постачати та які особливості враховувати. URL: http://agravery.com/uk/posts/show/mozlivosti-dla-eksportu-nisevih-kultur-kudi-varto-postacati-ta-aki-osoblivosti-vrahovuvati

References:

1. Aristov V. Fermery chy aghrokholdynghy? Optymaljna modelj rozvytku ukrajinsjkogho biznesu [Farmers or agricultural holdings? The optimal model of Ukrainian business development]. Available at: https://kurkul.com/blog/398-fermeri-chi-agroholdingi-optimalna-model-rozvitku-ukrayinskogo-biznesu (in Ukrainian)
2. Kernasjuk Ju. Eksportnyj trend – nishevi kuljtury [Export trend – niche cultures]. *Aghrobiznes sjoghodni*, no. 4(299). Available at: http://www.agro-business.com.ua/agronomiia-siogodni/2776-eksportnyi-trend-nishevi-kultury.html (in Ukrainian)
3. Kernasjuk Ju. (2018) Rynok nishevykh aghrokuljtur [Market of niche agricultural crops]. *Aghrobiznes soghodni*, no. 22 (389), pp. 12–16. (in Ukrainian)
4. Medvedjuk V. Nishevi kuljtury – ce "podushka bezpeky" dlja aghrarijiv [Niche crops are an "airbag" for farmers]. Available at: http://agroportal.ua/ua/views/mnenie-eksperta/nishevye-kultury-eto-podushka-bezopasnosti-dlya-agrariev/ (in Ukrainian)
5. Oficijnyj sajt Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrajiny [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/ (in Ukrainian)
6. Oficijnyj sajt Ministerstva aghrarnoji polityky i prodovoljstva Ukrajiny [Official website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. Available at: https://minagro.gov.ua/ (in Ukrainian)
7. Oficijnyj sajt Urjadovogho portal [Official website of the Government Portal]. Available at: https://www.kmu.gov.ua/news/virobniki-krupyanih-kultur-otrimayut-derzhavnu-kompensaciyu-minagropolitiki (in Ukrainian)
8. Petryk O. (2018) "Zhnyva" na ravlykovykh poljakh ["Harvest" in snail fields.]. *Vysokyj Zamok*, October 4-10, p. 12. (in Ukrainian)
9. Ruban N. Komu chervone zoloto? V Ukrajini osvojily tekhnologhiju vyroshhuvannja shafranu j diljatjsja dosvidom z bazhajuchymy [Whose red gold? In Ukraine, they have mastered the technology of growing saffron and share their experience with those who wish]. Available at: https://uhbdp.org/ua/1246-komu-chervone-zoloto-v-ukraini-osvoily-tekhnolohiiu-vyroshchuvannia-shafranu-i-diliatsia-dosvidom-z-bazhaiuchymy (in Ukrainian)
10. Sumchenko V., Ghubin A. Matematyka aghrobiznesu: vyroshhuvannja sparzhi [Mathematics of agribusiness: growing asparagus]. Available at: https://kurkul.com/blog/584-matematika-agrobiznesu-viroschuvannya-sparji (in Ukrainian)
11. Sumchenko V., Ghubin A. Osoblyvosti vyroshhuvannja sparzhi [Peculiarities of growing asparagus]. Available at: https://kurkul.com/blog/358-volodimir-ostapenko-osoblivosti-viroschuvannya-sparji (in Ukrainian)
12. Cherevko I.V. (2018) Efektyvnistj "nishevogho" naprjamu u siljsjkomu ghospodarstvi Ukrajiny: stan ta perspektyvy [Effectiveness of the "niche" direction in the agriculture of Ukraine: state and prospects]. *Aghrarna ekonomika*, tom 11, no. 3–4, pp. 55–66. (in Ukrainian)
13. Cherevko I.V. (2020) Problemy i tendenciji rozvytku nishevogho konopljanogho aghrobiznesu v Ukrajini [Problems and trends in the development of niche hemp agribusiness in Ukraine]. *Ekonomika APK,* no. 27, pp. 121–125. (in Ukrainian)
14. Shapoval B. Mozhlyvosti dlja eksportu nishevykh kuljtur: kudy varto postachaty ta jaki osoblyvosti vrakhovuvaty [Opportunities for the export of niche crops: where to supply and what features to consider]. Available at: http://agravery.com/uk/posts/show/mozlivosti-dla-eksportu-nisevih-kultur-kudi-varto-postacati-ta-aki-osoblivosti-vrahovuvati (in Ukrainian)